

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HADITH STUDIES/مجلة بحوث الحديث
XVI * 1 * 2018

Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından *el-İlmâ'*ın Konumu

“The Status of *al-İlmâ'* in
Terms of Development
Phases of Methodology of
Hadith”

Zülal KILIÇ*

Abstract: This article focus on Moroccan scholar al-Qādî 'Iyād's work called *al-İlmâ'*. al-Qādî 'Iyād who wrote important works in the field of hadîth, expressed his opinion about methodology of hadîth in this book. *al-İlmâ'* is the first work written in methodology of hadîth in Morocco. It is distinguished work within the periodization of history of methodology of hadîth. History of methodology of hadîth has been classified as mutaqaaddimûn and muta'ahhirûn within this periodization. In this classification, *al-İlmâ'* has been featured and placed in orijin of the separation point. In this article, we attempt to determine the position of *al-İlmâ'* in the works of methodology of hadîth. In this sense, we compared *al-İlmâ'* with literature of period of mutaqaaddimin and muta'ahhirin. Based on this, We argued periodical procedure made as mutaqaaddimin-muta'ahhirin.

Citation: Zülal KILIÇ, “Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından *el-İlmâ'*ın Konumu” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVI/1, 2018, pp. 81-103.

Keywords: al-Qādî 'Iyād, *al-İlmâ'*, The Methodology of Hadîth, The History of Hadîth, Mutekaddimûn, Muteahhirûn.

I. Giriş

Hadîs usûlü ile ilgili bazı kâideler hicrî ilk iki asırda tespit edilerek uygulanırsa da, müstakil bir usûlün teşekkülünden söz edilemez. Ancak hicrî üçüncü asırdan itibaren önceki iki asırda uygulanagelen kaideler belirli başlıklar altında yazılmaya başlanmıştır.¹ Hicrî üçüncü asırda müstakil olarak hadîs usûlü alanında ilk telîf edilen eserler Alî b. el-Medîni'nin (v. 234/848) '*Ulûmü'l-*

* Arş. Gör., Kocaeli Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, KOCAELİ, zulal.kilic@kocaeli.edu.tr
Bu makale, *Hadîs Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî 'Iyâz'ın Hadîs Usûlü Anlayışı* (Dan.: Yard. Doç. Dr. Salih KESGİN) adlı yüksek lisans tezinden hareketle kaleme alınmıştır.

¹ Hadîs ilminin teşekkül süreci hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, Yedinci baskı, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2011, s. 113-214; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, Üçüncü baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2011, s. 51; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, VII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 71-72.

hadîs'i ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in (v. 268/882) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsîhâ*'sı olmakla birlikte, bu eserler günümüze ulaşmadığı için muhtevâlarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.² Söz konusu iki eser dışında bu dönemde hadîs usûlüne dair müstakil bir çalışmaya rastlanmamakla beraber, usûl konularını ihtivâ eden bazı telifler kaleme alınmıştır. İmâm Şâfi'nin (v. 204/819) *er-Risâle* isimli eseri, İmâm Buhârî'nin (v. 256/869) *el-Câmiu's-Sahîh*'inin '*Kitâbü'l-ilm*' ve '*Kitâbü ahhâri'l-âhâd*' bölümleri, Alî b. Medîni'nin (v. 234/848-49) yazdığı bazı cüzler, İmâm Müslim'in (v. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'ine yazdığı mukaddime, Ebû Dâvûd'un (v. 275/888) *es-Sünen*'ini tanıtmak amacıyla Mekkeliler'e yazdığı mektup, Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserinin sonundaki *Kitâbü'l-İlel*'i bazı hadîs usûlü konularını ele alan ilk usûl çalışmaları olarak kabul edilmiştir.³

Müstakil olarak hadîs usûlü eserlerinin telîfine hicrî dördüncü asırdan itibaren başlanmıştır. Bu dönemle birlikte kaleme alınan usûl eserleri, bazı muhaddisler tarafından sahip oldukları bir takım özelliklerden yola çıkarak çeşitli şekillerde dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemlendirmelerden biri de, 'mütেকaddimûn' ve 'müteahhirûn' şeklinde yapılan tasniftir.⁴ Kelime anlamı itibâriyle 'öncekiler' anlamında kullanılan mütেকaddimûn ile 'sonrakiler' manasındaki müteahhirûn lafızları, İslâm düşünce ve ilimler tarihinde bir takım değişim ve dönüşümün öncesi ile sonrasını ifade eden kavramlardır.⁵ Fakat her ilim dalı için farklı anlam taşıyan bu kavram çifti hadîs usûlü tarihinde, bilgilerin isnâdla aktarıldığı dönem için 'mütেকaddimûn', isnâdsız nakledildiği dönem için ise 'müteahhirûn' olarak adlandırılması şeklinde kullanılmaktadır. Ancak 'mütেকaddimûn-müteahhirûn' dönemlendirilmesi ile ilgili, bu isimlendirmenin kullanılıp kullanılmaması ve hangi tarihin bu dönemler arasında geçiş olarak kabul edileceği noktasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.⁶ Bu konu hakkında Hamza b. Abdullâh el-Melibârî, hadîs terminolojisinde 'mütেকaddimûn-müteahhirûn' ayrımının çok fazla kullanılmadığını, iki kelimenin kullanım ilişkisinin göreceli bir mana taşıdığını ifade etmiştir.⁷ Şöyle ki, sonra gelen her muhaddis için öncekiler 'mütেকaddimûn' olarak kabul edilir. Ayrıca bu ayrımın ilmî anlamda ayırıcı bir vasıf olmayıp esâsen dilden kaynaklanan bir dönemlendirme olduğunu söyleyen el-Melibârî, bu iki grup arasında öz

² Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 51.

³ M. Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddimes'inden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı:1, s. 51-60; Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-*, ikinci baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, s. 23; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 51-59.

⁴ Hamza b. Abdullâh el-Melibârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar* (çev. Ayhan Ak & Muhitin Düzenli), İstanbul: İnsan Yayınları 2013, s. 27-34; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 59.

⁵ Murteza Bedir, "Mütেকaddimûn ve Müteahhirûn", *DİA*, XXXII, s. 186-187.

⁶ Abdullâh el-Melibârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-34.

⁷ Abdullâh el-Melibârî, *Hadîs Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-34.

itibariyle ve metot olarak farklılıkların da söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Bu kavramların kullanımı hakkında farklı yaklaşımlara işaret eden el-Melibârî, bunlardan birine göre mütekaddimûnun 'rivâyet merhalesi'; müteahhirûnun ise 'rivâyet sonrası merhale' şeklinde isimlendirilmesi olduğunu beyân ederken, mütekaddimûn âlimlerinin asıl ve dayanak olarak adlandırıldığından, müteahhirûnun ise öncekileri taklit etmek ve onlara tâbi olmakla nitelendirildiğinden söz etmiştir.⁸

Hicrî dördüncü asırdan itibaren müstakil olarak kaleme alınan hadis usûlü eserlerinden Râmehürmüzî'nin (v. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmî'l-hadis* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*'si, önceki âlimlerin görüşleri ve meselelerin isnâdla nakledildiği dönem şeklinde tavsif edilen mütekaddimûna dâhil edilirken;⁹ hadise dair bilgilerin isnâd terkedilerek aktarıldığı müteahhirûn döneminin ilk hadis usûlü eseri kabul edilen çalışma ise, bilgileri tamamen senetsiz olarak nakletmesi ve bütün usûl meselelerini sistematik biçimde ele alması sebebiyle çoğunlukla İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Ulûmü'l-Hadis*'i kabul edilmektedir.¹⁰ Bu dönemlendirmeden söz edenlere göre, İbnü's-Salâh ve sonrasında yer alan muhaddislerin müteahhirûna dâhil edilmesi noktasında ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak müteahhirûnun başlangıç noktasını teşkil eden muhaddis ve eseri konusunda bazı görüş ayrılıkları mevcuttur. Buna göre, *Ulûmü'l-Hadis*'i müteahhirûn döneminin ilk eseri sayanların¹¹ yanı sıra bazıları, Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *el-İlma' ilâ ma'rifeti*

⁸ el-Melibârî'nin ifade ettiği bu bilgiler için bkz. Hamza b. Abdullah el-Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 27-33; Hadis tarihinin dönemlere ayrılmasında dönemleri birbirinden ayıran özelliklere vurgu yapılması gerektiğini ifade eden Ahmet Yücel ise, hadis tarihini 'rivâyet dönemi,' 'nâkil dönemi' ve 'son dönem' olarak incelemiştir. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 20.

⁹ İlk hadis usûlü eserlerinin yazılması ve yazıldıkları ortam hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 108-114; Ahmet Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı Ortam", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı: 12, s. 53-67; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri*, XVI. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi Diyanet Vakfı Yayınları, 2015, s. 217-220.

¹⁰ Muhaddislerin bir kısmı *Ulûmü'l-Hadis*'i müteahhirûnun başlatıcısı olarak kabul ederken bazı muhaddisler müteahhirûn döneminin ilk eseri olarak *el-İlmâ'* ı saymaktadırlar. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 220; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15, s. 63; Hüseyin Kahraman, "İbnu's-Salâh ve Ulûmu'l-Hadis'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sayı: 6, c. 6., ss. 335-341; Mehmet Görmez, "Ulûmü'l-hadis", *DİA*, XLII, ss. 130-132.

¹¹ Hadis tarihinin iki merhalesinin varlığından söz eden el-Melibârî de, ikinci merhalenin yeni bir usûp oluşturarak kendinden öncekilerden ayrılmasından dolayı İbnü's-Salâh'ın *el-Mukaddime* eseriyle başladığını ifade etmektedir. Bkz. Hamza b. Abdullah el-Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 33-34.

usûli'r-rivâye ve takyîdi's-sema' eserinin müteahhirûn döneminin ilk eseri olduğunu söylemektedir.

Hadîs usûlünde yapılan bu ayırım, zihinde bazı soruların ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, 'Hadîs usûlünün dönemlere ayrılarak incelenmesi mümkün müdür?', 'Hadîs usûlü eserlerinin mütekaddimûn-müteahhirûn şeklinde tasnîfi doğru bir sınıflandırma mıdır?', 'Şayet böyle bir dönemlendirme yapılacaksa, hangi tarihler söz konusu dönemlendirmede ayırım kabul edilmelidir?', 'Mütekaddimûn-müteahhirûn dönemlerini birbirinden ayıran çizgiler ve yönler nelerdir?' akla gelen sorulardan bir kısmıdır. Ayrıca bu dönemlendirmede kendisine belirleyici bir rol verilen Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ*'nın bu ayırımdaki konumunun da ne olduğu husûsu bir başka soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, *el-İlmâ*' eseri merkezinde mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklinde tavsîf edilen dönemlere ait kabul edilen usûl eserleri mukayeseli olarak tetkik edilmek sûretiyle bu suallere cevap aranmaya çalışılacaktır. Bu nedenle ilk önce *el-İlmâ* ve muhtevâsı hakkında bilgi verilecek, ardından *el-İlmâ*, kendinden önce telif edilen Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* eserleri ve kendinden sonra kaleme alınan eserlerden İbnü's-Salâh'ın *Ulümü'l-Hadis*'i ile mukâyese edilerek, eserler arasındaki konu ve kavram değişimlerine işaret edilecektir. Makalenin temel gâyesi ise, söz konusu dönemlendirmeye konu olan bu usûl eserlerinin karşılaştırmalı incelenmesi neticesinde hadîs usûlünde mütekaddimûn-müteahhirûn ayırımının mümkün olup olmadığını ve *el-İlmâ*'nın bu ayırımdaki konumunu tespit etmektir.

II. el-İlmâ'nın Genel Özellikleri ve Muhtevâsı

Kâdî İyâz'ın hadîs usûlü sahasında müstakil olarak telif ettiği tek eseri olan *el-İlmâ*, Mağrib'te kaleme alınan ilk hadîs usûlü eseridir. Müellif, eserin ismini açık bir şekilde zikretmemiştir. Ancak mukaddime kısmında, kendisinden hadîs tamammül ve edâ yolları ile ilgili bir eser yazması talebinde bulunanlara cevap olarak 'تلخيص فصول في معرفة الضبط و تقييد السماع و الرواية' yani 'zabtın bilinmesi ile semâ' ve rivâyetin kaydedilmesi meselesine dair fasılların özetlenmesi' amacıyla eserini kaleme aldığı ifade etmiştir.¹² Âlimler de Kâdî İyâz'ın bu yanıtını eserin isminin verilmesinde mihenk kabul etmişlerdir. Nitekim Kâdî İyâz'ın oğlu Ebû Abdullâh Muhammed, babasına ait bu eserden *el-İlmâ' fi zabti'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* şeklinde bahsetmiştir.¹³ Ancak müellifin kendisi farklı eserlerinde *el-İlmâ*'dan bahsederken, *Kitâbü'l-İlmâ' ilâ usûli'r-rivâye ve*

¹² Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, I. bsk., Kâhire: Dârü't-türâs/Tûnus: el-Mektebetü'l-atîka, 1389/1970, s. 3-4.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İyâz, *et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz*, Muhammed b. Şerife (thk.), Matbaatu Fedâle- el-Muhammediyye, II. Bsk., el-Memleketü'l-Mağribiyye, Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şunûni'l-İslâmiyye, 1982, s. 116.

durûbi's-semâ' ile *Kitâbü'l-İlmâ' li ma'rifeti usûli'r-rivâye ve'semâ'* isimlerini kullanmıştır.¹⁴ Bazı müelliflerin eserlerinde ise, bu kitap *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'* ismiyle kaydedilmiştir.¹⁵

Kâdi İyâz, bâblara ayırmak sûretiyle konuları ele aldığı eserinde, her bir meseleyle irtibatlı âyet ve hadislerin yanı sıra sahâbe ve sonraki âlimlerin söz, şiir ve uygulamalarından örnekler getirmiştir. Müellif bu türden nakil ve örneklerle meseleyi îzâh ettikten sonra, kendisi de konuya dair bazı açıklamalarda bulunmuştur. Konuyla ilgili âyet ve hadis zikrettikten sonra âlimlerin görüşlerine yer vermeden önce şayet İmâm Mâlik'in o husûsa dair bir sözü varsa öncelikli olarak onu zikrettiği ve ardından İmâm Mâlik dışındaki ilim ehlinin mesele hakkındaki sözlerine ve o konuya dair âlimler arasında bulunan görüş farklılıklarına yer verdiği görülmektedir. Ayrıca müellif eserine aldığı rivâyetleri isnâdlarla nakletmiş, ancak hadisler dışındaki bilgileri istisnâları bulunmakla birlikte ekseriyetle senetsiz şekilde aktarmıştır.¹⁶ Müellifin eserde yer verdiği rivâyetler arasında sahîh ve hasen hadislerin yanı sıra zayıf ve mevzû hadislerin de bulunduğu dikkat çekmektedir.¹⁷

Yazmak istediği konuyla ilgili kendisinden önce kaleme alınan bir çalışmaya rastlamadığını ve eserin ihtivâ ettiği temel meseleleri açıkladığı bir mukaddimeyle kitabına başlayan müellif¹⁸, eserini on dokuz bâb şeklinde taksîm ederek konuları ele almıştır. Mukaddimenin ardından gelen ilk beş bâb kitabın konusuna hazırlık mâhiyetindedir.¹⁹ Bu beş bölümde müellifin ele aldığı konular, hadis ve sünnetleri öğrenmenin, onları anlayıp kavramanın ve ezberlemenin önemi²⁰, hadis ilminin ve hadisle meşgûl olan kimselerin üstünlüğü²¹, semâ' talebinde bulunan kişinin sahip olması gereken usûl ve âdâb²², hadis lep ederken niyetin sâlim olması ve hadis alınan kişinin araştırılarak titizlikle

¹⁴ Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve Takrîbü'l-mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, Ribât: el-Memleketü'l-mağribiyye, s.351; *İkmâlü'l-mu'lim bi Fevâidi Müslim*, Yahyâ İsmâil (thk.), I. bsk. Dâru'l-vefâ, 1998, s.195.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris Haseni Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe li beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*, V. bsk., Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993, s. 143; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 221-222; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 63-64.

¹⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 241.

¹⁷ El-İlmâ'da hadis rivâyetlerinin kullanılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ'*, s. 22-23; Salih Kesgin, "Hadis Usûl Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdi İyâz'ın el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-rivâye ve Takyidi's-semâ' Adlı Eseri", *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 39, s. 70-72.

¹⁸ Kâdi İyâz'ın eserine yazdığı mukaddime için bkz. Kâdi İyâz, *el-İlmâ'*, s. 3-5.

¹⁹ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadisîyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdi İyâz", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dârî'l-Hicre- Devratu'l-Kâdi İyâz*, Rabat, 1982, sayı: 1, s. 229.

²⁰ Kâdi İyâz, *el-İlmâ'*, s. 6-16.

²¹ Kâdi İyâz, *el-İlmâ'*, s. 17-44.

²² Kâdi İyâz, *el-İlmâ'*, s. 45-53.

seçilmesi²³, talebenin sema meclislerine iştirakinin ne zaman müstehap olacağı ve küçük çocuğun semâsının ne zaman sahîh olduğu²⁴ şeklinde sıralanabilir. Sonraki meseleler için bir giriş niteliğinde kaleme alınan bu beş kısmın ardından müellif, hadîs alma yöntemleri ve rivâyet etme usûlleri²⁵, semâ yoluyla hadîs alma ve nakletme²⁶, kitâbet, şekil, mukâbele, zabt ve noktalama ile takyîd²⁷, tahrîc, ilhâk, tashîh, temrîz²⁸, tazbîb, darb, hakk, şakk ve mahv, rivâyetin ve rivâyetin hangi lafızlarla geldiğinin araştırılması; hadislerin mâna ile rivâyeti²⁹, hatalı ve yanlış (lahn) nakledilen hadîslerdeki bu hata ve yanlışların düzeltilmesi (islâh)³⁰ gibi konulara eserinde yer vermiştir. Kâdî İyâz ilk on sekiz bölümü tamamladıktan sonra, ilim talebesinde bulunması gereken âdâbı, onun ilim tahsîli esnasında ihtiyaç duyacağı konuları ve bu sırada yerine getirilmesi zorunlu olan husûsları buraya kadarki kısımda âyet, hadîs ve âlimlerin sözlerinden örnekler getirmek sûretiyle kısaca açıkladığını ifade etmiştir.³¹ Ardından hadîs ilmiyle ilgili kâideleri ve nâdir rivâyetleri bir araya getiren, hadîs ehlinin hayatlarına dair bilgileri ve hadîs tahammül ve edâsı sırasında sahip oldukları güzel hâlleri ihtivâ eden bir bâbla eserini hitâma erdireceğini beyân etmiştir.³² Bu açıklamaları yaptıktan sonra eserin son kısmını teşkil eden on dokuzuncu bölümde, faydalı gördüğü rivâyetlerden ve âlimlerin övgüye değer ahlâkî hâllerinden örnekler vermiştir.³³ Bu son kısımda yer alan bilgiler ve rivâyetler aslında eserin diğer bölümlerinden uygun olan konular altında ele alınabilecek tarzdadır. Fakat müellif burada İmâm Mâlik'i örnek alarak eserinin son bölümünü bu şekilde meydana getirmiştir. Şöyle ki, İmâm Mâlik *el-Muvatta'* eserinin sonunda yüz yirmi sayfayı kapsayacak şekilde çeşitli hadîsleri bir araya getiren bir bölüm oluşturmuş ve bu da Kâdî İyâz için

²³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 54-61.

²⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 62-67.

²⁵ Kâdî İyâz'ın hadîs öğrenme ve öğretme yöntemleri olarak ele aldığı konu sonraki usûl kitaplarında "hadîs tahammül ve edâ yolları" başlığıyla işlenen konudur. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 68-121.

²⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 122-134.

²⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 146-162.

²⁸ Temrîz kavramı, nakil itibarıyla sâbit olan fakat lafzen ya da mânen hatalı veya eksik olduğu zannedilen kelimelerin üzerine, başı "sâd" harfine benzeyen bir çizgi çizmek anlamındadır. Tazbîb ta'biri de, temrîz ile aynı anlama gelmektedir. Bkz. Abdullah Aydınlı, "Temrîz", *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 316.

²⁹ Kâdî İyâz hadîslerin mâna ile rivâyet edilmesi meselesini ele aldığı bu bölümde, hadîslerin mânen rivâyetine karşı çıkanlardan ve cevaz verenlerden örnekler getirerek bunların gerekçelerini aktarmıştır. Ayrıca kendisinin mânen rivâyeti uygun bulmadığını, bu konuda İmâm Mâlik'in izinden gittiğini de açıklamıştır. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-182.

³⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 183-188.

³¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 212.

³² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 212.

³³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 213-284.

bir örnek teşkil etmiştir.³⁴

Herhangi bir ilmi öğrenme niyetinde olan kimsenin öncelikli olarak o ilmin nasıl elde edileceğini ve bu ilimle irtibâtı süresince nelere dikkat edeceğini bilmesi, bu müddet içerisinde ilimden daha çok istifâde etmesine yardımcı olacaktır. Bu sebebe binâen hadîs ilminin de aralarında bulunduğu bazı ilimler için o ilme ait kâide ve prensiplerden bahseden “usûl ilmi” teşekkül etmiştir. Hadîs usûlü denildiği zaman, sadece râvî ve mervînin durumlarının incelenmesi anlaşılmamalıdır. Bunun yanı sıra hadîs ilmini öğrenme talebinde bulunan kişinin bu ilimle irtibâtı müddetinde ihtiyaç duyduğu her konu, dikkat etmesi gereken husûslar ve sahip olması gereken ahlâkî hâller de hadîs usûlü içerisinde düşünülmelidir. Buradan yola çıkarak *el-İlmâ* eserinin ilk beş bölümün muhtevâsı ve konu başlıkları altında yer verilen konulara atf-ı nazar edildiğinde, ilim tahsiliyle meşgûl olmak isteyen kişinin bu yola girmeden evvel ve ilim tahsili esnâsında dikkat etmesi gereken husûsların derlendiği görülmektedir. Kâdî İyâz'ın eserine bu konularla başlayarak ilk önce rivâyet ilmini öğrenmek isteyen rehberlik edecek bilgiler sunması ve ardından ele aldığı meselelerin işlenişindeki tertîp, eserindeki konularının sıralanışının kendi içerisinde sistematik bir yapı arz ettiği göstermektedir.

III. *el-İlmâ*'ın Müttekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserleri İle Mukâyese-sesi

Çalışmanın bu kısmında Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ* eseri, kendinden önce müstakil hadîs usûlü eseri olarak telif edilen Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rîfetü ulûmî'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* eserleriyle mukâyese edilecektir. Yapılacak olan bu karşılaştırma, söz konusu eserlerin benzer ve farklı yönlerinin tespit edilmesine yardımcı olması gayesi taşımaktadır.

A. Telif Amaçları Bakımından

Müstakil anlamda ilk hadîs usûlü eserleri, mezhepler arasında yoğun tartışmaların ve ehl-i hadîs'e yönelik eleştirilerin olduğu hicrî IV. ve V. asırda telif edilmeye başlamıştır.³⁵ Bundan dolayı ilk hadîs usûlü eserlerinin o dönemdeki tartışmalar sebebiyle ve ehl-i hadîse yöneltilen tenkitlere cevap verme gâyesiyle kaleme alındığını söylemek mümkünse de³⁶, bu eserlerin tek tek neden kaleme alındığını ifade etmek, yazılış amaçlarının eserlerin muhtevâlarına

³⁴ Seyyid Ahmed Sakr, “Mukaddime”, *el-İlmâ*, s. 28; Ahmed Fikrî, “Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadisiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz”, s. 229-230.

³⁵ İlk hadîs usûlü eserlerinin telif edilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 108-115; Ahmet Yücel, “İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam”, s. 61.

³⁶ Hadîs ilimlerinin ve eserlerinin doğuşunu hazırlayan sebepler hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Lütfî Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadîs İlmî)*, VIII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016, s.

olan etkisinin daha net olarak görülmesi noktasında fayda sağlayacaktır.

Rânehürmüzi *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâi* isimli eserinin mukaddimesinde, ashâbü'l-hadîse yönelik eleştirilere cevap vermiş, ehl-i hadîsin önemini ve değerini ifade ederek buna dair çeşitli rivâyetleri serdetmiştir.³⁷ Eserin yazılış amacının ehl-i hadîse karşı yapılan eleştirileri bertaraf etmek olduğunu destekleyen bu husûslardan sonra müellifin yine eserin mukaddimesinde yaptığı açıklamalardan, eserini aynı zamanda hadîs talebelerini hadîs ehlinin âdâbına uygun olmayan şekilde meclisler teşkil eden bazı hocaların etkisinden uzaklaştırmak maksadıyla telif ettiği anlaşılmaktadır.³⁸ Hâkim en-Nisâbüri *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'in mukaddimesinde, kendi zamanında bid'at ehlinin arttığını, insanların haberlerin bulunduğu kitapları incelemelerine rağmen sünnetin usûllerini iyi bilmediklerini, buna karşılık hadîs talebelerinin ihmâl ve gafletlerinin çok olduğunu ifade ederek bu durumların kendisini hadîs talebelerinin ihtiyaç duyduğu ve hadîs ilminin konularını kapsayan bir eser kaleme almaya sevkettiğini beyân etmiştir.³⁹ Bununla birlikte mukaddimedeki Hâkim en-Nisâbüri, ehl-i hadîsin bid'atçiler olarak görüldüğü ve haşviye olarak isimlendirildiği şeklindeki eleştirilere temâs ederek bunlara cevap verme ve ehl-i hadîs'in değerini ortaya koyma maksadıyla hadîs ashâbından övgüyle bahseden rivâyetlere ve âlimlerin sözlerine yer vermiştir.⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî ise eserinde, hadîs talebesinin bilmeye ihtiyaç duyduğu; fıkıhla uğraşan kimse- nin de öğrenmesi gereken husûsları açıkladığını söylemiştir.⁴¹ Ayrıca hadîs ilminin öneminden bahsetmiştir.⁴²

Müttekaddimûn dönemine ait bu üç hadîs usûlü eserinin müelliflerinin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere yazılış gâyeleri ehl-i hadîs ve diğer gruplar arasında yaşanan tartışmalara ve ehl-i hadîs'e yöneltilen eleştirilere cevap vermek, hadîs ilminin ve ashâbü'l-hadîs'in değerini ortaya koymak ve hadîs talebelerinin ihtiyaç duydukları meseleleri bir araya getirmektir. Fakat bu üç eserden sonra kaleme alınan Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*ının yazılış sebebi ise, müellifin açıklamalarından anlaşıldığı üzere, hadîs ilminin tanımlarına, kural- larına ve rivâyet çeşitlerinin neler olduğuna dair kendisine sorulan sorulara cevap verme ve rivâyet ilminin sınırlarının tespit edilerek anlatılması talebinde

57-72; Ahmet Yücel, "İlk Hadîs Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", s. 57; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 85.

³⁷ Kâdî el-Hasen b. Abdîrahmân er-Rânehürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâi*, Muhammed Accâc el-Hatîb (thk.), III. bsk., Beyrût: Dârü'l-fikir, 1404/1984, s. 159-160.

³⁸ Rânehürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâi*, s. 159-160.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve Kemiyyetü Ecnâsihi*, Ahmed b. Fâris es-Selûm (thk.), Riyâd: Mektebetü'l-Meârif li'n-neşr ve't-tevzi', 1431/2010, s. 110-111.

⁴⁰ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 111-115.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Beyrût/Lübnân: Mektebetü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, s. 9-13.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 9-13.

bulunan kişilere izâhta bulunmadır.⁴³

B. Şekilleri ve Muhtevâları Bakımından

Mütekaddimûn dönemine ait hadis usûlü eserlerinin üçünde de konular başlıklar altında ele alınmış olmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil* eserine bir mukaddimeyle başlamış ve sonrasında konuları 'bâb'lar altında ele almıştır. Eserde temel bâb başlıklarının kapsamında alt başlıklara da yer verilmiştir. Aynı şekilde *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* isimli eserine bir mukaddime ile giriş yapan Hâkim en-Nisâbûrî, Râmeihürmüzî'den farklı olarak eserindeki konuları 'nev' başlığı altında ele almıştır. Eserde hadis usûlü ile ilgili nev' başlığıyla elli iki konuya temâs etmiştir. Râmeihürmüzî, aynı zamanda edebiyatçı ve şair olduğu için onun kullandığı dil Hâkim en-Nisâbûrî'ye nisbetle daha ağır ve üslûbu daha güzeldir.⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî ise, *el-Muhaddisü'l-fâsil* ve *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'e göre daha kapsamlı, sistematik ve düzenli olan *el-Kifâye* eserini, fasillara ayırarak ve 'bâb' başlığını kullanarak oluşturmuştur. Eser toplam dokuz fasıl ve yüz otuz yedi bâbdan müteşekkildir. Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*ına gelince, aynı şekilde 'bâb'lara ayrılarak usûlü'l-hadis meselelerinin ele alındığı eserde toplam on dokuz ana başlık vardır.

Konuların senetli olarak işlenmesi husûsuna göre bahsi geçen müelliflerden Râmeihürmüzî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinde yer alan hadislerin, sahâbe ve daha sonrakilere ait söz ve uygulamalar ile konulara dair verilen tüm örneklerin senetlerle takdim edildiği görülmektedir. Bu eserlerden *el-Muhaddisü'l-fâsil*, tam bir rivâyetü'l-hadis kitabı metoduyla yazılmıştır.⁴⁵ Zirâ eserin başından sonuna kadar zikredilen merfû, mevkûf, maktû' tüm rivâyetler senetli olarak aktarılmıştır. Bununla birlikte eserde müellifin açıklamaları çok az ve yüzeysel kalmıştır. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'te müellif, bilgileri senetli olarak nakletmiş fakat bunun yanı sıra meseleri ele alırken senetlere ya da metinlere yönelik kendi açıklamalarına da yer vermiştir. *El-Kifâye*'de ise, müellifin konulara dair çokça açıklama yaptığı hatta bazı başlıklar altında hiç bir rivâyet zikretmeksizin sadece kendi açıklama ve yorumlarının bulunduğu dikkat çekmektedir.⁴⁶ Ayrıca eserinde bazen istihlaları ve bazı bilgileri senetsiz olarak aktaran müellif, konularla ilgili zıt fikirlere yer verdikten sonra kendi görüş ve tercihlerini ortaya koymuştur.⁴⁷ Bilgilerin genellikle senetlerle sıralandığı bu üç eserde konular açıklanırken az da olsa âyet kullanılmış ve sonra

⁴³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 3-5.

⁴⁴ Ahmed b. Fâris es-Selûm, "Mukaddime", *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 14-15.

⁴⁵ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 218.

⁴⁶ Örnekler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 52-53; 93-95.

⁴⁷ *El-Kifâye* hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz. Veli Aba, *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Anlayışı* (Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013).

sırasıyla hadîslere, sahâbe kavline ve daha sonrakilerin sözleriyle fiilî uygulamalarına yer verilmiştir. Ancak *el-İlmâ*'da Kâdî İyâz, meselelere dair bilgileri genellikle senetsiz olarak aktarmıştır. Eserde senetli olarak verdiği bilgiler ise konularla bağlantılı olarak serdettiği hadislerdir.⁴⁸ Kitabındaki husûsları izâh etmek için hadislerin yanı sıra sahâbenin ve sonrakilerin söz ya da uygulamalarını aktaran müellif, örnekleri kendi ifadeleriyle zikretmiştir. Ayrıca Kâdî İyâz, eserinde yer verdiği farklı âlimlerin görüşlerini değerlendirerek mesele hakkında kendi düşüncelerini de aktarmıştır.

Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl* eserinde daha çok isnatla ilgili konulara yer vermiştir. Müellif eserinde öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini nakletmenin, öğrenmenin ve bunu talep etmenin faziletini ele almış, daha sonra hadîs talebinde niyetin önemini vurgulamıştır.⁴⁹ Ardından hadîs talebinin yerine getirmesi gereken vazifelerle birlikte sahip olması gereken vasıfları ve âdâbı zikretmiş ayrıca hadîs meclislerine katılma yaşı meselesini de bu konularla birlikte işlemiştir.⁵⁰ Sonrasında ise yer verdiği konular arasında, âli ve nâzil isnad, sonra esmâ, künâ, lakap ve nisbe ile müttefik ve müfterik⁵¹, hadîslerin kitâbeti, hadîs tahammül metotlarından kırâat, icâzet, münâvele ve vasiyyet⁵², hadislerin lafız veya mâna ile rivâyeti, hadislerdeki muâraza, hadislerin yazılması ve yazdırılması ile irtibatlı bazı meseleler bulunmaktadır.

Mütekaddimûn döneminin ikinci hadîs usûlü eseri olan Hâkim en-Nisâbüri'nin elli iki nev'den müteşekkil *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'ine, ilk olarak âli ve nâzil isnâd konularıyla başlanmış⁵³, ardından muhaddisle ilgili doğruluk, sebât, usûlünün sıhhati, rıhleleri gibi bilinmesi gereken bazı husûslardan bahsedilmiştir. Sonrasında sırasıyla, müsned, mevkûf, mürsel, munkatı', müsel, mu'an'an, mu'dal, müdrec hadîs konuları ele alınmıştır.⁵⁴ Ayrıca cerh ve tadîl, sahîh ve zayıf hadîs, fikhü'l-hadîs, nâsîh ve mensûh, meşhûr, garip ve ferd hadîs, müdellis râviler, ilelü'l-hadîs ve şâzz rivâyet⁵⁵, muhaddislerin kabîle, nesp, isim, künye, lakap, belde ve yaşlarının bilinmesi⁵⁶ gibi meseleler de eserde açıklanmıştır.

Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs'ten sonra Hatîb el-Bağdâdî tarafından telif edilen *el-Kifâye* ise, Kur'an'ın hükmüyle sünnetin hükmünün mükellefiyet ve amel

⁴⁸ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 129.

⁴⁹ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 163-182.

⁵⁰ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 185.

⁵¹ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 235-311.

⁵² Hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinden sadece dördünü zikreden Rânehürmüzî'nin bu konuda aktardıkları ile ilgili bkz. Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 363-516.

⁵³ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 116-135.

⁵⁴ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 135-211.

⁵⁵ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 212-400.

⁵⁶ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 400-577.

gerektirmedeki eşitliği konusuyla başlamıştır.⁵⁷ Daha sonra, sünnetin Kur'ân'ın umûmunu tahsis ve mücmelini tefsîr etmesi bahsi gelmektedir.⁵⁸ Arından haber ve kısımlarına⁵⁹, haber-i vâhid ile ilgili meselelere; mûsned, mürsel, merfû', mevkûf, munkatî' ve müdelles haberin tanımlarına, hadislerin lafzen ve mânân rivâyet edilmesi, rivâyetlerdeki nokta, harf ya da kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, takdîm-te'hîr veya bazı ziyâde veya eksiltmelerin yapılması, kırâat, semâ, arz, icâzet, münâvele, mükâtebe, vasiyyet, tedlîs gibi meselelere yer veren müellif, cerh ve ta'dîl konusunu da geniş bir şekilde ele almıştır.

Bahsi geçen eserlerin muhtevâlarına ve ele alınan konulara bakıldığında zaman *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'in hadis usûlü konularının çoğunu ihtivâ etmediği; buna karşılık *el-Kifâye*'nin hadis usûlünün temel meselelerinin hemen hemen büyük kısmını kapsadığı görülmektedir. Nitekim İbn Hacer'in bu eserler hakkındaki şu sözleri de buna işâret etmektedir:

Hadis usûlü alanında tasnif edilen eserlerden ilkinî Râmeihürmüzî *el-Muhaddisü'l-fâsıl* eseriyle yapmıştır. Fakat o, hadis usûlüne dair tüm konuları eserine almamıştır. Ondan sonra Hâkim en-Nisâbüri bir eser kaleme almıştır. Ancak o, eserini tertip etmemiştir ve düzenlenmemiştir. Bunlardan sonra Hatîb el-Bağdâdî, rivâyet kâideleri ile ilgili *el-Kifâye*'sini yazmıştır. Hemen hemen tüm hadis ilimlerine dair bir kitap telif eden Hatîb el-Bağdâdî hakkında Ebû Bekir b. Nukta şöyle söylemiştir: "Her insaf sahibi, Hatîb'den sonra gelen her muhaddisin onun kitaplarına bağlı olduğunu ve dayandığını bilir." Hatîb'ten sonra bazı kimselerde bu ilimden nasiplerini almışlardır. Bunlar arasında bulunan Kâdî İyâz, *el-İlmâ* eserini kaleme almıştır. O, latîf (güzel ve vecîz) bir kitaptır.⁶⁰

Bu eserlerden *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da, hadis ve haber türlerinden mûsned, mürsel, mevkûf, maktû', müdrec' mu'dal, muttasıl, munkatî', sahîh, hasen, zayıf, mevzû, meşhûr, azîz, garib gibi hadis usûlünün temelini teşkil eden meselelere yer verilmemiştir. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'de ise hadis tahammül ve edâ yollarının müstakîl olarak ele alınmaması, hadis talebesinin ve hocasının yerine getirmesi gereken vazifelerden ve sahip olması gereken âdâptan çok bahsetmemiş olması, kendisinden sonraki usûl eserlerinde yer alan muttasıl, mürsel, müdelles gibi terimlerin ve mütekaddimûn dönemine ait diğer iki hadis usûl eserinde yer alan hadislerin lafız ve mânâyla rivâyeti gibi konuların bulunmadığı dikkat çekmektedir. Fakat Hâkim en-Nisâbüri'nin diğer iki eserden farklı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gazvelerine,⁶¹ âlî ve nâzil isnâd, nâsih ve

⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 13-16.

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 17-19.

⁵⁹ Haber ve kısımları hakkında bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 20-22.

⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhethü'n-nazar fi tavzîhi nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Nu-reddin Itr (thk.), Dımaşk: Matbaatü'd-dabbâh, 1992, s. 38-39.

⁶¹ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 674-679.

mensûh⁶², ilelü'l-hadîs⁶³ ve fikhü'l-hadîs⁶⁴ konularına müstakil başlıklar tahsis ettiği görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'sinde hadîs usûlüne dair pek çok konuya yer vermiştir. Diğer eserlerden farklı olarak mütevâtîr ve âhâd haber konusunu⁶⁵, muttasıl, müsned, merfû gibi kavramları zikrettiği, cerh ve ta'dil konusunu çok geniş şekilde ele alarak râviyle alâkalı âdil, sika, emîn, meçhûl, sefih, kezzâb gibi vasıfları tanımladığı söylenebilir.⁶⁶ Bununla birlikte eserde hadîs tahammül ve edâsında uyulması gereken kuralların ve meşhûr ve azîz hadîslerin tariflerinin bulunmadığı, sahîh ve zayıf hadîsin müstakil olarak ele alınmadığı tespit edilen husûslar arasındadır. Ayrıca Hâkim en-Nîsâbûrî'nin eserinde bulunan ilelü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, fikhü'l-hadîs, nâsîh ve mensûh konularına da *el-Kifâye*'de rastlanmamaktadır.

Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ* eseri muhtevâsı tetkik edildiği zaman ele alınan konular bakımından mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinden daha çok *el-Muhaddisü'l-fâsîl* ile aralarındaki benzerliklerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Zirâ her iki eserde de temel hadîs usûlü meselerinden ziyâde hadîs ilmini öğrenme ile ilgili husûslar, hadîs talebesinin uyması gereken kurallar ve hangi yaşlarda hadîs talebinin ve semâsının uygun olması gibi bu ilim için daha çok giriş mesâbesinde değerlendirilebilecek konular üzerinde durulmuştur. Buna karşılık *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve *el-Kifâye*'de bu mevzûlar müstakil olarak ele alınmamıştır. *El-İlmâ*'da yer alan en önemli konular arasında "hadîs öğrenme ve öğretme yöntemleri" başlığı zikredilebilir.⁶⁷ Kâdî İyâz söz konusu konuya eserinde müstakil bir bölüm tahsis ederek tafsilatlı şekilde meseleyi değerlendirmiştir.⁶⁸ Müellif bu bölümde, semâ, kırâat, münâvele, mükâtebe, icâzet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz çeşit hadîs tahammül ve edâ yöntemine yer vermiştir.⁶⁹ Önceki usûl eseri müelliflerinden Râmeihürmüzî, bu metotlardan kırâat, icâzet, münâvele ve vicâdeden bahsederken⁷⁰ Hatîb b el-Bağdâdî, kırâat, semâ, icâzet, vasiyyet, ve arz yöntemlerini müstakil olarak incelemiştir.⁷¹ Fakat mükâtebe, münâvele ve i'lâm usûllerini başlı başına bir konu olarak işlememiştir. Ancak bunlardan münâvele ve mükâtebeyi icâzetin

⁶² Nâsîh ve mensûh konusunda müellifin görüşleri için bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 303-309.

⁶³ İlelü'l-hadîs'i mütekaddimûn dönemi eserleri içinde ilk defa ele alan müellifin aktardıkları ile ilgili bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 376-393.

⁶⁴ Fikhü'l-hadîs konusu hakkında bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 257-302.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 20-22.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 24-27.

⁶⁷ Kâdî İyâz'ın hadîs öğrenme ve öğretme yöntemleri konusunu uzun tafsilatlı olarak eserinde değerlendirdiği görülmektedir. Bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-154.

⁶⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-154.

⁶⁹ Hadîs tahammül ve edâ yöntemlerinden Kâdî İyâz'ın ele aldığı bu sekiz metot hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 68-154.

⁷⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsîl beyne'r-râvi ve'l-vâi*, s. 31-32.

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 282-308.

çeşitleri arasında zikrederken⁷² i'lâm'a hiç değinmemiştir. Hâkim en-Nisâbüri ise hadîs öğrenim ve öğretim metotları konusunu *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs* kitabında ele almamıştır. Görüldüğü üzere bahsedilen dört usûl eseri içerisinde hadîs tahammül ve edâ metotlarını en geniş olarak ele alan ve bu yöntemlerin tamamını müstakil olarak işleyen Kâdî İyâz'dır. Ayrıca Kâdî İyâz, icâzet yöntemini altı kısımda inceleyerek daha önce kimsenin açıklamadığı şekilde ayrıntılı olarak kaleme almıştır.⁷³ Nitekim eserinde icâzet vecihlerini zikrettikten sonra kendisi de bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "İcâzet çeşitlerini daha önce kimsenin yapmadığı şekilde derinlemesine beyân ettik. Bu konuya dair farklı görüşleri, semâen ve şifâhen gelen haberleri ve delilleri bir araya getirdik."⁷⁴

Hadîslerin mâna ile rivâyet edilmesi meselesi Râmeihürmüzî, Hatîb el-Bağdâdî ve Kâdî İyâz'ın eserlerinde ele aldıkları konular arasındadır.⁷⁵ Fakat Râmeihürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî hadîslerin taşıdığı anlamın bozulmaması ve değiştirilmemesi kaydıyla mâna ile rivâyette bir sakınca görmemişlerdir. Kâdî İyâz ise, hadîslerin mânen rivâyet edilmesi ile ilgili hem kabul edenlerin hem de karşı çıkanların görüşlerine ve bu husutaki ihtilâflı meselelere yer verdikten sonra hadîslerin mânen rivâyet edilmesi yerine iştilen lafızlarla nakledilmesinin daha uygun olduğundan bahsetmiştir.⁷⁶ İmâm Mâlik'in de hadîslerin mâna ile rivâyetini kerih gördüğünü, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) dışındakilerin sözlerinin mâna ile aktarılmasına, takdîm, te'hîr, ziyâde ve noksanlık yapılmasına ruhsat verdiğini dile getirmiştir.⁷⁷

el-İlmâ eseri bahsi geçen üç eserden sonra telif edilmiştir. Esâsen sonra kaleme alınan bir eserin, kendinden önceki eserlere nazaran konu ve kavramlar bakımından daha genişlemesi beklenmektedir. Fakat *el-İlmâ* için bu durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Zirâ ondan önceki eserlerde hadîs usûlü ile ilgili bazı temel meselelerin ve ıstılahların yer almasına karşın *el-İlmâ*'da temel hadîs usûlü konularının büyük kısmının ve kendinden önceki eserlerdeki usûl konularının çoğunun bulunmadığı görülmektedir. Ancak Kâdî İyâz'ın eserinde kullandığı metod ve konuların ele alınışında takip ettiği tertîb zikretmeye değer bir husûs olarak ifade edilebilir. Zirâ o, ilk olarak hadîs talebesinin ihtiyaç duyacağı rehber niteliğindeki bilgileri bir kaç bölümde ele almış ardından hadîs usûlüne dair daha teknik bilgileri işlemiştir. Eserinde ele aldığı

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 290-296.

⁷³ Kâdî İyâz'ın icâzet hakkındaki açıklamaları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 88-106.

⁷⁴ Kâdî İyâz'ın bu sözü için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 107.

⁷⁵ Hadîslerin mâna ile rivâyeti konusunda usûl müelliflerinin açıklamaları için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 533-577; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 156-157; Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 174-182.

⁷⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 174-182.

⁷⁷ İmâm Mâlik'in hadîslerin mânen rivâyet edilmesi ile ilgili tutumu hakkında bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 178-179.

bâblar genel ve kapsayıcı olmakla birlikte her bölümün kendinden önceki kısım ile irtibatlı olduğu ve kendinden sonraki konuya da zemin oluşturduğu dikkatleri celb etmektedir. Bundan dolayı onun eserini belirli bir sistem ve düzen üzere tertip ettiğini söylemek yanlış olmasa gerek.

IV. El-İlmâ'nın Ulûmu'l-Hadîs İle Mukâyesesi

Hadîs usûl tarihinde müteahhirûn ile bilgilerin isnâdla aktarılma geleneğinin terk edildiği, müellifin meseleler hakkında kendi görüş ve düşüncülerine geniş alan tahsis ettiği dönem kastedilmektedir.⁷⁸ Bununla birlikte bu dönem, mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinde ele alınan konulara ilâveten daha önce hiç bahsedilmemiş meselelerin usûle dâhil edildiği, yeni kavram ve tariflerin ortaya konulduğu ve öncekilerden farklı metotların uygulanarak daha sistematik bir yöntem takip edilmeye çalışıldığı süreci ifade etmektedir. Bu dönemin başlatıcısı olarak, senetli bilgi nakletme özelliğini tamamen terk etmesi ve tüm usûl konularını derleyerek daha sistematik bir usûl ortaya koyması hasbeyle İbnü's-Salâh kabul edilmektedir.⁷⁹ Onun kaleme aldığı *Mukaddimetü İbnü's-Salâh* olarak da bilinen *Ulûmü'l-hadîs* eseri, gerek ele aldığı konular ve sistematiği sebebiyle gerekse kendinden sonrakilere tesirinden dolayı hadîs usûlünde bir dönüm noktası teşkil etmektedir.⁸⁰ İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i, kendisinden sonra kaleme alınan eserlere yegâne kaynak olmuştur. Zirâ onun *Mukaddime*'si üzerine çok sayıda ihtisâr, şerh, elfiye yani nazma çekme, ta'lîk, hâşiye ve nüket gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁸¹ Buradan hareketle, Kâdî İyâz'dan sonra yapılan hadîs usûlü çalışmalarının ekseriyetle İbnü's-Salâh üzerinde temerküz etmeleri sebebiyle, *el-İlmâ*, *Ulûmü'l-hadîs* ile mukâyese edilecektir. Ayrıca bu karşılaştırmadan yola çıkmak sûretiyle mütekaddimûndan müteahhirûna geçiş döneminde ismi geçen iki eser karşılaştıralarak bu dönemlendirmedeki konumları belirlenmeye çalışılacaktır.

İbnü's-Salâh, kendinden önceki usûl kitaplarında dağınık tasnîf edilen konuları belirli bir tertîp içerisinde ve kendi yöntemiyle yeniden değerlendirerek bir araya getirmek sûretiyle eserini teşkil etmiştir.⁸² Bâhusûs kendinden önceki usûl eserlerinden çokca istifâde eden İbnü's-Salâh, Hâkîm en-Nisâbüri'nin eserinde konu başlıkları için uyguladığı nev' sisteminden hareketle meseleleri nev'ler hâlinde incelemiş; Hatîb el-Bağdâdî'nin dağınık tertîbini yeniden

⁷⁸ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 18.

⁷⁹ Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, c. XVII, s. 131-132; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 63.

⁸⁰ Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadîs", s. 62-63.

⁸¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 224.

⁸² Ömer b. Muhammed Fettûh el-Beykûnî ed-Dîmâşkî eş-Şâfiî, *Şerhu'l-manzûmetü'l-beykuniyye*, Abdullah Sirâcüddîn (thk.), Halep: Mektebetü Dâru'l-Fellâh, 2009, s. 17; Talat Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi'l-Hadîs", s. 131.

tanzîm etmiş, *el-Kifâye*, *el-Muhaddisu'l-fâsil* ve *el-İlmâ'* dan da nakillerde bulunarak tüm usûl kitaplarında ele alınan konuları, kendisi de ilâveler yapmak sûretiyle eserine cem' etmiştir.⁸³ İbnü's-Salâh'ın eseri incelendiği zaman, onun en mümeyyiz vasfının tasnifte kullandığı yöntem olduğu müşâhede edilecektir. Şöyle ki müellif, altmış beş nev'den müteşekkil eserinde her konu başlığının altında ilk olarak ıstılâhî lafızların tariflerini verdikten sonra,⁸⁴ konunun mühim faydalarından bahsetmiştir. Daha sonra, o bahse dair rivâyetlerden örnekler getiren müellif, hadîslerin yanı sıra âlimlerin sözlerinden ve önceki usûl kitaplarından, isnâd zikretmeksizin sadece sözü söyleyenin ismini bildirerek nakillerde bulunmuştur. Fakat müellif bazen, ilk önce kavramın tanımını vermek yerine konuya dair rivâyetleri ya da bir terimin tanımına dair muhtelif sözleri sıralayarak⁸⁵ meseleye giriş yapmış ardından da “قلت” diyerek kendi görüşünü ibrâz etmiş ve âlimlerin sözlerini değerlendirmiştir.⁸⁶ Ayrıca fakîhlerin ve muhaddislerin, bahsettiği meseleye yaklaşımlarını, o konu hakkındaki görüş ve ihtilâflarını zikretmiş⁸⁷ ve ele alınan mevzûnun câiz olup olmadığına dair hüküm bildirerek ince çıkarımlar yapmıştır. Kavramların daha önce yapılan tanımları varsa, ilk önce onları aktaran müellif, akabinde daha önce hiç yapılmamış ve açıklanmamış bir tarif ortaya koymuştur. Kendinden öncekilerin sözlerini, tanımlarını ya da görüşlerini aktarırken onların ibârelerini tanzîm ederek güzelleştirmiştir. Konuları bu şekilde işleyen İbnü's-Salâh, hemen her paragrafı “والله أعلم” sözü ile bitirmiştir. Kitabın muhakkiki Nureddin Itr, bunun sebebinin İbnü's-Salâh'ın tevâzûsuna ve ihtiyatlı olmasına dayandırmıştır.⁸⁸

Eserini burada tavsîf edilen özellikler üzerine inşâ eden İbnü's-Salâh, kullandığı metot ve ele aldığı konular itibâriyle takdîr edilmiş fakat eserin tertibindeki insicâmsızlık sebebiyle tenkîde uğramıştır.⁸⁹ Meselâ, bir nev'de isnâdla

⁸³ M. Ali Sönmez, “İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, s. 59; Talat Koçyiğit, “İlmu Usûlî'l-Hadis veya Ilmu Mustalahî'l-Hadis”, s. 131.

⁸⁴ Müellifin ilk olarak ıstılahların tanımını vermesine örnek olarak eserin ilk nev'ine bakılabilir. Zirâ orada, öncelikle sahîh hadîsin tanımını vermiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, Nureddin Itr (thk.), Beyrût/Lübân: Dâru'l-fikri'l-Muâsir; Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986, s. 11.

⁸⁵ Örneğin hasen hadîs bahsinde ilk önce çeşitli âlimlerin yaptığı tanımlara yer veren müellif daha sonra kendi görüşünü zikretmiştir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 29-30; Aynı şekilde müsned bahsinde de ilk önce muhtelif tanımlara yer verilmiştir. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 42-43.

⁸⁶ Buna örnek olarak, eserin ikinci nev'i verilebilir. Zirâ bu bölümde “hasen hadîs” konusunu ele alan müellif, ilk olarak kendisinden önce yapılan hasen hadîs tariflerini sıralamış ardından “قلت” diyerek kendisi değerlendirmede bulunmuştur. Bu örnek için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 29-30.

⁸⁷ Bu durumun örneğine mürsel mevzûsunda rastlamak mümkündür. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 51-56.

⁸⁸ Nureddin Itr, “Mukaddime”, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 19.

⁸⁹ İbnü's-Salâh'ın eserin tertibindeki bu düzensizliği daha sonra idrâk etmemesi mümkün gözükmemektedir. İbnü's-Salâh'ın, bu kusuru fark ettiğinde neden düzeltme ve düzenleme

ilgili bir konuyu ele alırken, hemen ardından metinle alâkalı bir konuya geçiş yaptığı veya her iki türden konuya bir arada yer verdiği görülmektedir.⁹⁰ Kitabın tertibindeki sıkıntıyı İbnü's-Salâh'ın eserini talebelerine imlâ ettirmesine dayandıran İbn Hacer bunu şu sözleriyle beyân etmiştir:

İbnü's-Salâh, Dimaşk'te yaşamış ve Eşrefiyye Medresesi'nde hadis öğretmekle vazifelendirildiğinde, meşhûr kitabını kaleme almıştır. Ulûmü'l-hadis'e dair çeşitli konuları düzenleyip her konuyu sırayla talebelerine imlâ ettirmiştir. İşte bu sebeple, kitabın tertibi uygun şekilde gerçekleşmedi. İbnü's-Salâh, Hatîb el-Bağdâdî'nin muhtelif tasniflerine itinâ göstererek onun eserlerindeki maksatları ve çeşitli konuları bir araya getirmiştir. Ayrıca o eserlerden seçtiği bazı faydalı bilgileri de ona ilâve etmiştir. Böylece, onun kitabında, başka eserlerde dağınık hâlde bulunan mevzûlar toplanmıştır. Bu sebeple, insanlar onun kitabına yönelerek onun yolundan gitmişlerdir. Çok sayıda kişi İbnü's-Salâh'ın eserini nazma çevirmiş, ihtisâr etmiş, üzerine müstedrek yazmış, eserin lehinde veya aleyhinde konuşmuşlardır.⁹¹

Eserin düzensiz tertibine âlimler tarafından dikkat çekilmiş olsa da, İbnü's-Salâh'tan sonra gelen hadis usûlü müellifleri telîflerinde bu tertip üzere *Ulûmü'l-hadis*'i takip etmişlerdir.⁹² Ayrıca tertibi tenkit edilse dahî, hadis usûlü alanında kaleme alınan ilk derli toplu eser olduğu için onun üzerine şerh, ihtisâr, hâşiye, ikmâl, nüket ve nazma çekme gibi çeşitli çalışmalar yapmışlardır.⁹³

İbnü's-Salâh, altmış beş nev'i müştemil eserini, daha önceki usûl eserlerinde dağınık hâlde bulunan meseleleri değerlendirip yeni bir tertip içerisinde bir araya getirerek ve bunun yanı sıra hadis usûlünde daha önce ele alınmamış, ilk defa kendisinin ortaya koyduğu bazı konu ve kavramları ilâve etmek sûretiyle oluşturmuştur.⁹⁴ Kendinden önceki usûl eserlerinde geçtiği hâlde İbnü's-Salâh'ın eserinde müstakil bir başlık altında ele alınmayan konular arasında, ilelü'l-hadis, fikhü'l-hadis, hadislerin mâna ile rivâyeti, mütevâtir hadis, haber-

yapmadığı ile ilgili *Ulûmü'l-Hadis*'i tahkik eden Nureddin İtr' şunları kaydetmiştir: "İbnü's-Salâh, eserini talebelerine imlâ ettirdi. İmlâ esnâsında bir çok kişi kitabı yazdı. Bundan dolayı, eserin tertibi onun arzuladığı şekilde vâki' olmadı. Bunu fark ettiğinde, nüshalardaki tertibi gözettii. Herkes, bir değişiklik yapmaksızın bu tertip üzere onu muhâfaza etti. Daha sonra bu talebelere bir çoğu farklı yerlere gittiler. Eğer İbnü's-Salâh, eserin tertibini değiştirseydi, o zaman nüshalar arasında farklılıklar ve ihtilaflar söz konusu olacaktı. Bu sebeple, kitabını ilk hâliyle bıraktı." Bkz. Nureddin İtr, "Mukaddime", *Ulûmü'l-Hadis*, s. 17-18.

⁹⁰ Nureddin İtr, "Mukaddime", *Ulûmü'l-Hadis*, s. 17.

⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, s. 39-40.

⁹² Nureddin İtr, "Mukaddime", *Ulûmü'l-Hadis*, s. 18.

⁹³ Mukaddimetü İbnü's-Salâh üzerine yapılan çalışmaların tamamı için bkz. Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser*, Abdulfettah Ebû Gudde (tkd.), Muhammed Nizâr Temîm & Heysem Nizâr Temîm, Beyrût/Lübân: Şirketü Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Tevzi'u Dâru'l-Kalem li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1994, s. 106-110; ,M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DIA*, XXXI, s. 122; İsmail Lütüfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 224.

⁹⁴ M. Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar", s. 59.

i vâhid, hadislerin yazımıyla alâkalı hakk, darb, şakk, mahv gibi kavramlar zikredilebilir. Ancak bunlardan mütevâtir meşhûr hadîsin bir türü olarak ele almıştır.⁹⁵ Ayrıca önceki eserlerde ele alınan cerh ve ta'dîl konusunu İbnü's-Salâh, 'rivâyeti kabul ve reddedilenlerin vasıfları' başlığıyla işlemiştir.⁹⁶ Bununla birlikte önceki usûl eserlerinde bulunmadığı hâlde İbnü's-Salâh tarafından hadîs usûlü konusu olarak kabul edilen ve eserinde müstakil bir bölüm tahsis ettiği bir çok yeni meseleler de vardır. Bunlar arasında hasen, maktû', maktûb, muallel, muzdarip, müdebec, mu'lak ve mevzû hadîs, i'tibâr, şâhid, mütâbî, mu'telif ve muhtelif, müttefik ve müfterik, muhtelifü'l-hadîs konularının yer aldığını söylemek mümkündür. İbnü's-Salâh öncekilerden farklı olarak işlediği bu hadîs türlerine ilâveten mütেকaddimûn eserlerinde mevcûd olan sahîh, zayıf, müsned, muttasıl, merfû', mevkûf, munkatî', mürsel, mu'dal, mu'an'an, müdelles, şâzz, müdrec, müselsel, meşhûr, garîb, azîz, müselsel, mu-sahhaf hadîs bahislerine ve kavramların tanımlarına yer vermiştir. Buradan hareketle mütেকaddimûndan müteahhirûna geçildiğinde hadîs usûlü konu ve kavramlarında genişleme olduğu, daha önce değerlendirilen konulara ilâveten yeni mesele ve ıstılahların ortaya çıktığı müşâhede edilmektedir. Ayrıca, önceki usûl eserlerinde geçen konuların bir çoğunu ihtivâ eden *Ulûmü'l-Hadîs*'in, daha önce bir usûl konusu olarak veya müstakil bir bölümde ele alınmamış meseleleri ve az önce bahsedilen hadîs türlerinin tamamını içermesi İbnü's-Salâh'ın hadîs usûlü sahasında ne kadar kapsamlı ve değerli bir telif ortaya koyduğunu izhâr etmektedir.

El-İlmâ, usûl konularının bir kısmını ele almış olmasına rağmen, yer verdiği konular ve meseleleri anlatım biçimi ile kendinden sonraki usûl eserlerini etkilemiştir. Nitekim Kâdî İyâz'ı taklit ettiğini açıkça ifade eden İbnü's-Salâh, ondan bir çok alıntı yapmıştır.⁹⁷ Bazen doğrudan Kâdî İyâz'ın ismini zikretmek sûretiyle iktibâs ederken, çoğu zaman Kâdî İyâz'ın adını sarîh bir şekilde söylemeden ve ona herhangi bir telmihte bulunmadan ondan istifâde etmiştir.⁹⁸ Dolayısıyla İbnü's-Salâh etrâfında telif edilen tüm çalışmalar *el-İlmâ*'dan yararlanmışlardır.⁹⁹ İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inde Kâdî İyâz'ın isminin on üç yerde geçtiği, bunun yanı sıra *Ulûmü'l-Hadîs*'i tahkîk eden Nureddîn İtr'in esere eklediği dipnotlardan hareketle on üç yerde de adı geçmediği hâlde *el-İlmâ*'dan alıntılarının bulunduğu dikkat çekmektedir. İbnü's-Salâh'ın *el-İlmâ*'dan faydalandığı konulardan bir kaç zikredildiğinde bu durum daha iyi

⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 267.

⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 104.

⁹⁷ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29.

⁹⁸ Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29; Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230.

⁹⁹ Ahmed Fikîr, "Min a'lâmi'l-medreseti'l-hadîsiyyeti bi'l-mağrib: el-Kâdî İyâz", s. 230; Seyyid Ahmed Sakr, "Mukaddime", *el-İlmâ*, s. 29.

anlaşılacaktır. Örneğin, İbnü's-Salâh *Ulûmü'l-Hadis*'te, hadîs semâsı ve tahammülünün keyfiyetini açıkladığı yirmi dördüncü bâbda hadîs semâsına başlanmanın uygun olduğu yaşla ilgili muhtelif âlimlerin görüşlerini sıraladıktan sonra¹⁰⁰ Kâdî İyâz'ın bu konuda söylemiş olduğu sözleri aktarmıştır.¹⁰¹ Nitekim Kâdî İyâz hadîs öğrenme talebinde bulunan kişinin yaşı meselesine müstakil bir bölüm tahsîs ettiği *el-İlmâ*'da, âlimlerin semâya başlamak için belirledikleri en alt yaş sınırının beş olduğunu zikrederek bu duruma örnek teşkil eden Mahmûd b. Rebî hakkında Buhârî'de geçen bir hadîsi nakletmiştir.¹⁰² İbnü's-Salâh'ta bu bâhisle alâkalı diğer âlimlerin görüşlerinden sonra Kâdî İyâz'ın ifadelerine yer vermiş ve beş yaşın semâ için uygun olduğu noktasında Kâdî İyâz'a katıldığını fakat bazı şartların bulunması gerektiğini söylemiştir.¹⁰³

İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'ı takip ederek hadîs tahammül ve edâ yollarını semâ, kıraât, münâvele, mükâtebe, icâzet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz kısımda ele almıştır.¹⁰⁴ Bunlardan semâ konusunda İbnü's-Salâh, semânın tarifini ve kısımlarını söyledikten hemen sonra Kâdî İyâz'ın hadîsi semâ eden kimsenin *وذكر لنا فلان، و قال لنا فلان، و سمعت فلانا يقول، و أنبأنا، وأخبرنا، وحدثنا* lafızlarını söylemesinin câiz olduğuna ve muhaddislerin icmâ'ının bulunduğunu dair sözünü aktarmış ve ardından bu konunun dikkatle incelenmesi gerektiğini ifade ederek Kâdî İyâz'ın zikrettiği lafızların kullanımının takyîd edilebileceğine işaret etmiştir.¹⁰⁵ İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'ın altı vechinden bahsettiği icâzetin yedi türünü saymış, bunlardan bir kimsenin iştmediğinin icâzetini verebilmesi konu edinen altıncı türünde Kâdî İyâz'ın bu türden icâzetin sahîh olduğuna dair getirdiği örneği aktarmış,¹⁰⁶ akabinde ona itirâzda bulunarak böyle bir şeyin mümkün olamayacağını gerekçeleriyle ifade etmiştir.¹⁰⁷ Hadîs öğrenim ve öğretim metotlarından vasiyyet bahsinde Kâdî İyâz, vasiyyetle rivâyetin, izin ve arzla beraber olan münâvele ve i'lâma benzemesi sebebiyle tecvîz edildiğini beyân etmiştir.¹⁰⁸ Ancak İbnü's-Salâh, bunun uzak bir

¹⁰⁰ Hadîs semâsına başlama yaşı ile ilgili çeşitli âlimlerin görüşleri için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 128-129.

¹⁰¹ İbnü's-Salâh'ın hadîs semâ yaşı hakkında Kâdî İyâz'ın açıklamalarına yer verdiği kısım ile ilgili bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 130.

¹⁰² Kâdî İyâz'ın hadîs öğreniminin erken ne zaman başlayabileceğine dair görüşü ve Buhârî'den getirdiği örnek için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 62.

¹⁰³ Hadîs semâsına başlama yaşı hakkında İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüş için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 130.

¹⁰⁴ İbnü's-Salâh'ın hadîs tahammül ve edâ yolları hakkındaki açıklamaları için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 128-180.

¹⁰⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 135; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 132-133.

¹⁰⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 106.

¹⁰⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 161.

¹⁰⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 115.

te'vîl olduğunu, bu tür vasiyyetin münâvele ve i'lâma teşbihinin sahîh olmadığını söylemiştir.¹⁰⁹ Nevevî 'de bu teşbihin galat olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁰ Fakat bu konuda Şâfiî muhaddis İbn-i Ebi'd-Dem (v. 583-642) Kâdî İyâz'ı İbnü's-Salâh'a ve Nevevî'ye karşı müdâfa ederek şöyle söylemiştir: "Vasiyyet ihtilâfsız olarak vicâdeden üstündür. Vicâde ise, İmâm Şâfiî ile başka âlimlere göre ma'mûlün-bih olduğundan vasiyyetle rivâyetin de ma'mûlün-bih olması evlâdır."¹¹¹

Kâdî İyâz'a göre, şerh, hatalara dikkat çekme, rivâyetlerdeki ihtilâf, başka bir nüsha gibi bir eserin aslından olmayan bilgilerin hâşiyelerde tahrîc edilmesi karışıklığa yol açabilir ve eserin aslından zannedilebilir.¹¹² Bu gerekçeyle asıldan olmayanın hâşiyede tahrîcinin doğru olmadığını düşünen Kâdî İyâz, ancak tahrîc edilmek istenen lafza bir işaret koyarak belirtilirse o zaman söz konusu tahrîcin mümkün olabileceğini ifade etmiştir.¹¹³ İbnü's-Salâh ise böyle bir tahrîcin eserin aslıyla karışmayacağını söyleyerek Kâdî İyâz'a bu noktada itirâz etmiştir.¹¹⁴

Hadislerde yapılan yanlışlığın kazımak sûretiyle giderilmesi anlamında kullanılan hakk konusunu ele alırken Kâdî İyâz, âlimlerin herhangi bir yanlış kazıyarak silinmesin diye semâ meclisine bıçak getirilmesini kerîh gördüklerini ifade etmiştir.¹¹⁵ Bunun sebebinin de kazınan kısmın başka bir rivâyette sahîh olma ihtimâli olmasını veya başka bir hocadan kazınan kısım ile birlikte o rivâyetin işitilmesi durumunda metne kazınan kısmın ilâvesine ihtiyâç duyulacağını zikretmiştir.¹¹⁶ Kâdî İyâz'ın hakk ile alâkalı bu beyânlarını eserine alan İbnü's-Salâh, darbın keyfiyeti ile ilgili ihtilâfa temâs ederek, Kâdî İyâz ve Râmeürmüzî başta olmak üzere çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.¹¹⁷ Daha sonra Kâdî İyâz'ın bu konuyu güzel ve tafsilatlı bir fasılla açıkladığını ifade eden İbnü's-Salâh, bu meseleye yaklaşımında ona iştirâk ederek *el-İlmâ*'dan kaydettiği kısmı şu ifadelerle aktarmıştır:

¹⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 151-164.

¹¹⁰ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Abdurrahman el-Muhammedî (thk.), I. bsk., Beyrût/Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, s. 304-305.

¹¹¹ Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtîfi'z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ahmed Nâim (terc.), V. bsk., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979, c. I, s. 445; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, s. 304-305.

¹¹² Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 164.

¹¹³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 164.

¹¹⁴ İbnü's-Salâh'ın bahsedilen tahrîc hakkındaki görüşünün detayları için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 196.

¹¹⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 170.

¹¹⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 170.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 199-200.

Kâdî İyâz, satırın başında bir harfin tekrar etmesi durumunda satırın baş kısmını siyah ve çirkin görüntüden korumak için ikinci harfin darb edilmesinin uygun olduğunu düşünmüştür. Şayet satır sonunda ise satır sonunu korumak adına ilk harf darb edilir. Satırların baş ve son kısımlarını temiz bırakmak evlâdır...¹¹⁸

Rivâyette lahn ya da tahrîf bulunduğu zaman ne yapılması gerektiği konusunda ihtilâfın vâkî' olduğunu söyleyen İbnü's-Salâh, eserinde bu meseleyi ve farklı görüşleri açıkladığı kısmı *el-İlmâ'*dan iktibâs etmiştir.¹¹⁹ Bunun yanı sıra İbnü's-Salâh, isim ve neseplerde mü'telif ve muhtalif konularını anlatırken bu kısımdaki bazı meselelerde Kâdî İyâz'ı taklid ettiğini söylemiştir.¹²⁰

Kâdî İyâz, yazıdan kaynaklanan hataların önüne geçmek ve hadisin doğru naklini sağlamak amacıyla hadislerin mânen rivâyet edilmesine karşı çıkmıştır.¹²¹ İbn Hacer hadislerin mâna ile rivâyetini kabul ve reddedenlerin varlığından bahsederek, hadislerin üzerinde tasarrufta bulunmaksızın kendi lafızlarıyla rivâyet edilmesinin daha evlâ olduğunu söylemiştir.¹²² Münâvî'de, *Nüzhetü'n-Nazar* üzerine yazdığı şerhte İbn Hacer ve Kâdî İyâz'ın mâna rivâyeti konusundaki açıklamalarını ifade edip değerlendirdikten sonra, İbnü's-Salâh'ın da buna karşı çıktığını ve İrâkî'nin mâna rivâyeti konusundaki tutumunun "lafızların delâletini ve maksadını bilmeyen kimseler için hadisleri işittikleri lafız yerine mânayla rivâyet etmelerinin câiz olmadığını" şeklinde olduğunu söylemiştir.¹²³

Bir muhaddisin hangi yaşa eriştiğinde hadis semâ ettirmesinin ve rivâyet etmeye başlamasının uygun olduğu konusunda hadis âlimleri arasında ihtilâflı görüşler vardır. Nitekim Râmehürmüzî, bir kimsenin ulaştığında hadis nakletmesinin uygun olduğu yaş sınırı için elli yaşını tamamlaması gerektiğini söylemiş, bunun nedeni olarak da bu yaşa erişildiğinde orta yaşlılık döneminin sona erdiğini ve olgunlaşma çağının başladığını göstermiştir.¹²⁴ Bununla birlikte Râmehürmüzî, istikrâr ve kemâl yaşı olması hasebiyle kırk yaşında da

¹¹⁸ İbnü's-Salâh'ın Kâdî İyâz'dan aktardığı bu kısmın tamamı için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 201; Kâdî İyâz'ın darble ilgili bahsedilen görüşleri için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 173.

¹¹⁹ *Ulûmü'l-Hadis*'te rivâyetteki lahn ya da tahrîf konusunda Kâdî İyâz'dan iktibâs ettiği kısım için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 219-222; *el-İlmâ'* da bu konunun anlatıldığı bölüm için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 185-188.

¹²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s.

¹²¹ Kâdî İyâz'ın hadislerin mâna ile rivâyet edilmesi hakkındaki beyânları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 174-182; Mâna rivâyeti ile ilgili farklı değerlendirmeler için bkz. Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî'z-Zebîdî, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercesmesi*, s. 454-468.

¹²² İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, s. 97-98.

¹²³ Münâvî'nin mâna rivâyeti hakkında açıklamaları için bkz. Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *el-Yevâkî't ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Ebû Abdillâh Rubey' b. Muhammed es-Suûdî (thk.), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ty., s. 435-444.

¹²⁴ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsîl Beyne'r-râvi ve'l-vâi*, s. 352-353.

hadîs nakledilmesinin bir sakıncası olmayacağını zirâ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nebilîğin de bu yaşta verildiğini dile getirmiştir.¹²⁵ Kâdî İyâz bu konuda Râme-hürmüzi'ye karşı çıkararak, kırk ya da elli yaşına ulaşmadan vefât edipte, hayatta oldukları dönemde hadîs ve ilimden sayılamayacak neşirler yapan bir çok âlimin mevcût olduğundan bahsetmiştir.¹²⁶ Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Cübeyr ve İbrâhim en-Nehâî gibi âlimleri kırk ya da elli yaşına erişmeden vefât edenlere ve dolayısıyla bu yaştan önce hadîs rivâyetiyle meşgûl olanlara örnek gösteren Kâdî İyâz, Mâlik b. Enes'in yirmi küsur yaşlarında iken insanlara ilim öğrettiğini; Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'den de gençlik dönemlerinde ilim öğrenme talebinde bulunulduğunu beyân etmiştir.¹²⁷ Bu mesele ile ilgili ihtilâflara temâs ederek hem Râme-hürmüzi hem de Kâdî İyâz'ın görüşlerini değerlendiren İbnü's-Salâh bu konuda, Kâdî İyâz'a itiraz da bulunmuş, Râme-hürmüzi'nin söylediklerinde bir garipliğin olmadığını, onun bahsettiği yaşlardan önce hadîs rivâyetine başlayanların ilimde yetenek sahibi olmadan aceleci davrandıklarını, Kâdî İyâz'ın örnek olarak saydığı âlimlerin ise erken yaşlarda ilme kâbiliyetleri bulunan müstesnâ kimseler olduğunu söyleyerek Râme-hürmüzi'yi desteklemiştir.¹²⁸

Yukarıda beyân edilen misâllerden hareketle İbnü's-Salâh'ın, hadîs usûlü konularının bir kısmında Kâdî İyâz'ın görüşlerini destekleyerek onu takip ettiği, bazen de ona itiraz ederek farklı görüş ortaya attığı müşâhede edilmektedir. Müteahhirûn döneminin en önemli usûl müellifi olan İbnü's-Salâh'ın Kâdî İyâz'dan etkilenmesi, *Ulûmü'l-Hadîs* çerçevesinde kaleme alınan her eserin de, *el-İlmâ*'dan bir şekilde istifâde etmiş olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

V. Sonuç.

Hadîs usûlü eserleri aktarılan bilginin senetli ya da senetsiz olması özelliğinden hareketle mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklinde iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Esâs itibâriyle usûl eserleri için herhangi bir taksimât yapılmaksızın doğrudan tarihî süreç içerisinde değerlendirilmesi ve meydana gelen değişimlerin tespiti mümkündür. Bu sebeple, mütekaddimûn-müteahhirûn dönemlendirmesinin yapılıp yapılamayacağı, şayet yapılacaksa *el-İlmâ*'nın bu dönemlendirmenin neresinde yer alacağı meselesinin üzerinde durulması gerekmektedir. Şayet bir dönemlendirme yapılacaksa da, bu dönemlendirmeye tabî tutulacak eserler arasında gerçek anlamda bir değişim ve dönüşümün söz konusu olup olmadığı ortaya konularak bir tasnîf yapılmalıdır. Bu noktadan

¹²⁵ Râme-hürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsıl Beyne'r-râvi ve'l-vâi*, s. 352-353.

¹²⁶ Herevî, hadîs nakledebilmek için ulaşılması gereken yaş ile ilgili Kâdî İyâz, Râme-hürmüzi ve İbnü's-Salâh'ın görüşlerini aktararak değerlendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser*, s. 781; Kâdî İyâz'ın hadîs rivâyet yaşı hakkındaki açıklamaları için bkz. Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 200-204.

¹²⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 200-204.

¹²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 237-238.

hareketle çalışmada, hadîs usûl eserleri *el-İlmâ* merkezinde şekilleri ve muhtevâları bakımından tetkik edilerek aralarındaki farklar tespit edildi. Böylelikle mütekaddimûn-müteahhirûn şeklinde bir dönemlendirme yapıldığı takdirde bu dönemlendirmeye sebep teşkil eden unsurlar ve eserlerin hangi dönemler içerisinde yer alacağı husûsunda bir neticeye elde edilmeye çalışıldı.

Söz konusu dönemler içerisinde zikredilen usûl eserlerinin şekil ve muhtevâları incelendiğinde bilgilerin senetli ya da senetsiz nakledilmesi özelliğinden hareketle şekilsel açıdan mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımının yapılabileceği anlaşılmıştır. Fakat eserler muhtevâsı açısından değerlendirildiğinde bu şekilde bir dönemlendirmeyi gerekli kılabacak büyük dönüşümlerden söz etmek mümkün değildir. Dönemlendirme yapıldığı zaman ise, yaygın şekilde kabul edildiğine göre, İbnü's-Salâh'tan sonra hadîs usûl meselelerinde, kullanılan kavramlarda ve konuların işleniş tarzında kendinden öncekilere göre önemli değişikliklerin ve farkların bulunması sebebiyle İbnü's-Salâh ve sonrasında yer alan muhaddislerin müteahhirûna dâhil edilmesi noktasında ihtilâf bulunmamaktadır. Buradaki asıl mesele Kâdî İyâz ve eseri *el-İlmâ*'nın hangi merhâle içerisinde değerlendirileceğidir. Zirâ bu tasnif içerisinde *el-İlmâ* eserine başat bir rol verilmekte ve adeta ayrım noktasının orijinine yerleştirilmektedir. Şöyle ki, hadîs usûlünde mütekaddimûn döneminin genellikle Hatîb el-Bağdâdî ile nihâyete erdiği yaygınlık kazanmıştır. Hadîs usûlü alanında rivâyet yöntemini terk ederek, bilgileri senetsiz olarak ele alan ilk âlim ise Kâdî İyâz'dır.¹²⁹ O, hadîs usûlüne dair kaleme aldığı *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-sema'* isimli eserinde delil olarak getirmiş olduğu hadîsler dışında eserine aldığı bilgileri senetsiz olarak zikretmiştir.¹³⁰ Ancak *El-İlmâ*, mütekaddimûn dönemi usûl eserleriyle mukâyese edildiğinde, muhtevâ yönüyle aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu müşâhede edilmektedir. Fakat bu benzerliğin yanı sıra, Kâdî İyâz'ın konuların ele alınışında izlediği sıralamadan yola çıkarak mütekaddimûn eserlerinde mevcût olmayan bir sistemle ve tertiple eserini kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca *El-İlmâ*, temel usûl meselelerinin çoğunu ele almamasına rağmen, yer verdiği konular ve meseleleri anlatım biçimi ile kendinden sonraki usûl eserlerini etkilemiştir. Nitekim müteahhirûn âlimlerinden İbnü's-Salâh, Kâdî İyâz'dan iktibâslar yaparak onu taklit ettiğini açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla müteahhirûn dönemi eserlerinin çoğunlukla İbnü's-Salâh merkezli olması dikkate alındığında, *el-İlmâ*'nın onlar üzerinde de etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibâriyle, *el-İlmâ*'yı, hadîs usûlü alanında rivâyet yöntemini terk

¹²⁹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü*, XII. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, s. 17; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 165.

¹³⁰ Veli Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukâyasesi", *Gümüshane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı:4 c. II, s. 236; Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, s. 165.

ederek bilgileri senetsiz aktarması özelliğinden hareketle müteahhirûn dönemine dâhil edenler bulunmaktadır. Fakat *el-İlmâ'*da nâdiren mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinde olduğu gibi bilgileri senetli nakletme geleneğinin devam etmesi, onu müteahhirûndan ayırmaktadır. Bununla birlikte *el-İlmâ'* ile kendinden önceki ve sonraki usûl eserlerinin muhtevâlarına bakıldığı zaman *el-İlmâ'*da ele alınan konuların kendinden önceki usûl eserlerinden genel olarak çok farklı olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, onu mütekaddimûn dönemi usûl eserlerine yaklaştırmaktadır. Bu sebeple, *el-İlmâ'*nın tamamen mütekaddimûnun dışında kabul edilmemesi gerekir. Burada belirtilmelidir ki, mütekaddimûn ve müteahhirûn terimleriyle, iki dönemi ayıran muayyen bir zaman diliminden ziyâde uzun bir geçiş süreci kastedilmektedir.¹³¹ *El-İlmâ'*, bilgilerin senetsiz olarak aktarılma özelliği sebebiyle metot ve uslûp olarak mütekaddimûn eserlerinden ayrılrsa da içerik olarak onlara benzemektedir. Bundan dolayı her iki dönem eserlerine farklı açılardan benzerliği bulunan *el-İlmâ'*nın mütekaddimûndan müteahhirûna geçiş sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilmesinin daha uygun olduğu müşâhede edilmiştir.

“Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından *el-İlmâ'*ın Konumu”

Özet: Bu makale hadis ilmi sahasında önemli eserler te'lif etmiş Mağrib'li âlim Kâdî İyâz'ın hadis usûlü ile ilgili görüşlerini topladığı *el-İlmâ'* isimli eseri üzerine odaklanır. Mağrib'de te'lif edilen ilk usûl eseri olma unvanını taşıyan *el-İlmâ'*, hadis usûlü tarihini dönemlendirme faaliyetleri kapsamında ismi öne çıkmış bir eserdir. Söz konusu faaliyetler kapsamında hadis usûl tarihi mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklinde bir tasnife tâbi tutulmuştur. Bu tasnif içerisinde *el-İlmâ'* eserine başat bir rol verilmekte ve âdeta ayırım noktasının orijinine yerleştirilmektedir. Bu makale kapsamında *el-İlmâ'*nın hadis usûl eserleri içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu meyanda mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi usûl eserleri *el-İlmâ'* ile mukâyese edilmiştir. Buradan hareketle mütekaddimûn-müteahhirûn şeklindeki dönemlendirme ameliyesi tartışılmıştır.

Atıf: Zülal KILIÇ, “Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından *el-İlmâ'*ın Konumu”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVI/1, 2018, ss. 81-103.

Anahtar Kelimeler: Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, Hadis Usûlü, Hadis Tarihi, Mütekaddimûn, Müteahhirûn.

¹³¹ Murteza Bedir, “Mütekaddimûn ve Müteahhirûn”, *DİA*, XXXII, s. 186-187.